

Vrijetijdparticipatie als krachtige pedagogische ruimte in het transitieproces naar volwassenheid van jongeren in de residentiële jeugdzorg

Beno Schraepen

Kenniscentrum ISOS, AP Hogeschool

Britt Dehertogh

Kenniscentrum ISOS, AP Hogeschool

Gwendy Moentjens

A Way Home project, AP Hogeschool

Liese Berkvens

Kenniscentrum ISOS, AP Hogeschool

Hilde Maelstaf

Kenniscentrum ISOS, AP Hogeschool

Marjan Halsberghe

Kenniscentrum ISOS, AP Hogeschool

Wim Van Tongel

A Way Home project, AP Hogeschool

ABSTRACTS

In vergelijking met andere Europese landen komen in Vlaanderen opvallend meer jongeren in de residentiële hulpverlening terecht. Professioneel omkaderd en via leefgroepwerking staat deze in voor de bescherming en gezonde ontwikkeling van de jongere. Sinds de jaren '80 is een verschuiving aan de gang van een kindgerichte naar een meer contextgerichte hulpverlening. De zoektocht naar een gepaste contextgerichte aanpak i.f.v. het verlaten van de zorg en de transitie naar volwassenheid is pas echt in een stroomversnelling geraakt sinds een aantal tragische incidenten de media hebben gehaald. De aandacht gaat dan vooral naar het ondersteunen van de thuis- en schoolcontext, maar wat met het betrekken van de vrijetijdscontext? In de wetenschappelijke literatuur blijkt informatie over de combinatie tussen residentieel verblijf en vrijetijdsparticipatie een ontbrekende schakel. Dit artikel focust op de rol die vrijetijdsparticipatie, al dan niet georganiseerd vanuit het jeugdwerk en zowel binnen als buiten de voorziening, kan spelen in de fase van "emerging adulthood" die samenvalt met het verlaten van de zorg. De resultaten zijn gebaseerd op een grootschalig multimethodisch onderzoek met o.a. een survey waaraan 446 kinderen en jongeren uit 43 verschillende voorzieningen deelnamen, diepte-interviews met jongeren, een enquête bij

de medewerkers en een focusgroep met ervaringsdeskundigen in het kader van een Europees project “A way home”.¹

Vrijtijdsbesteding Vrije tijd – Residentiële voorzieningen – Jeugdzorg – Jeugdwerk – Kinderen – Jongeren – Transitie

Compared with other European countries, significantly more young people in Flanders find themselves in residential care. Guided by professionals and with group living arrangements as basic feature, residential care is responsible for the protection and healthy development of these youngsters. Since the 1980s, there has been a shift from a child-oriented to a more context-oriented support. Yet, the search for an appropriate context-oriented approach in the context of leaving care and the transition to adulthood has gained momentum since a number of tragic incidents were spread out in the media. The focus is mainly on supporting the home and school context, but what about involving the leisure context? In the scientific literature, information on the combination between residential care, context support, leisure-time participation appears to be a missing link. This article focuses on the role that leisure-time participation, whether or not organised from youth work and either organised inside or outside the facility, plays in the phase of ‘adulthood reverie’ that coincides with leaving care. The results are based on a large-scale multi-method study including a survey of 446 children and young people from 43 different facilities, in-depth interviews with young people, a survey of employees and a focus group with experienced youngsters in the European project “A way home”.

Leisure – Activities – Residential care – Youth care – Youth work – Children – Youngsters – Transition

INLEIDING

In vergelijking met andere Europese landen, komen in Vlaanderen opvallend meer jongeren in de residentiële hulpverlening terecht dan in andere Europese landen (Browne *et al.*, 2006). Hoewel er sinds de jaren ‘80 een verschuiving aan de gang is van een kindgerichte naar een meer contextgerichte hulpverlening (Steens *et al.*, 2015), is de zoektocht naar een gepaste contextgerichte aanpak i.f.v. transitie uit de zorg pas echt in een stroomversnelling geraakt sinds een aantal tragische incidenten de media hebben gehaald. Bij contextbegeleiding denkt men in eerste instantie aan het ondersteunen van de thuis- en schoolcontext, maar wat met het betrekken van de vrijetijdscontext? Over de combinatie tussen residentieel verblijf en vrijetijdsparticipatie blijkt in de wetenschappelijke literatuur informatie te ontbreken.

We bespreken hier enkele resultaten uit het onderzoek dat in opdracht van het toenmalige agentschap Cultuur, Sport, Jeugd en Media (CJSM) werd gevoerd rond de

¹ Het artikel in deze vorm werd nog niet toegankelijk gemaakt maar is wel gebaseerd op het onderzoeksrapport “Vrije tijd van jongeren in residentiële voorzieningen: persoonlijke ruimte of hulpverleningsruimte” dat te raadplegen is op www.vlaanderen.be/publicaties/vrije-tijd-van-jongeren-in-residentiële-voorzieningen-persoonlijke-ruimte-of-hulpverleningsruimte.

Het onderzoeksrapport werd ter afronding van het onderzoek voorgesteld op een studievoormiddag Vrije tijd van jongeren in een residentiële voorziening (19 december 2016) in de Koninklijke Bibliotheek, Brussel.

Gebaseerd op de adviezen van het onderzoeksrapport bouwde de Ambrassade het project “Maak Tijd Vrij” uit (<https://ambrassade.be/nl/maak-tijd-vrij>).

vraag hoe kinderen en jongeren in de residentiële zorg hun vrije tijd en vrijetijdsparticipatie invullen en beleven alsook welke rol het jeugdwerk hierin kan spelen. Het werd een multimethodisch onderzoek met o.a. een survey waaraan 446 jongeren uit 43 verschillende voorzieningen deelnamen, diepte-interviews met jongeren, een enquête bij de medewerkers en gesprekken met specifieke jeugdwerkorganisaties.

In het bestek van dit artikel kiezen we ervoor om vooral de jongeren aan het woord te laten. De resultaten uit de interviews vormen de rode draad en worden gekaderd met enkele resultaten uit het kwantitatieve luik (survey jongeren en enquête medewerkers). Voor een uitgebreide lezing van de kwantitatieve resultaten verwijzen we naar het rapport.² Een bescheiden maar relevante aanvulling komt uit een focusgroep met ervaringsdeskundigen in het kader van een Europees project “A way home”.

1. HET BELANG VAN VRIJETIJDSBESTEDING VOOR ELKE JONGERE

Kinderen en jongeren hebben recht op rust en op een vrijetijdsbesteding. Het VN-Comité voor de Rechten van het Kind benadrukte in zijn slotbeschouwingen aan België om “(...) ervoor te zorgen dat kinderen in opvangcentra, kinderen met een handicap en kinderen onder psychiatrische begeleiding gepaste en toegankelijke speelruimtes tot hun beschikking krijgen waar ze kunnen spelen en vrijetijdsactiviteiten kunnen beoefenen” (Comité voor de Rechten van het Kind, 2010, p. 17). Bovendien is het vanuit het kinderrechtenkader van belang om hen in het beslissingsproces te betrekken. Ook wie in residentiële zorg verblijft, moet gebruik kunnen maken van een vrijetijdsaanbod, binnen of buiten de residentiële zorg, waar ze zelf een stem en keuze in hebben.

Deelname aan vrijetijdsbesteding is voor de Vlaamse overheid een kwaliteitscriterium in de kwaliteitsverslagen van de residentiële voorzieningen. Onderzoek naar werkzame factoren binnen de basiszorg leert dat naast de relatie hulpverlener-cliënt, veiligheid, individuele aandacht, ook een belangrijke plaats is weggelegd voor de positieve stimulering van vrije tijd (Huizinga, 2012).

Net voor die jongeren die worstelen met autonomie of met het leven op het juiste spoor te krijgen, kan participatie aan vrijetijdsactiviteiten het verschil maken. Vrijetijdservaringen kunnen fungeren als een katalysator voor sociale en persoonlijke ontwikkeling. Voor hun leeftijdsgenoten buiten de zorg zijn ze deel van het dagelijkse leven, dragen ze bij tot hun emancipatieproces en geven ze zo betekenis aan het leven. De verschillende aspecten die inherent verbonden zijn aan vrijetijdsactiviteiten, helpen de veerkracht ontwikkelen die nodig is om het hoofd te bieden aan uitdagingen in de puberteit en de adolescentiefase (Säfvenbom & Sandahl, 2000).

2. DE MOEZAME OVERGANG NAAR, EN ONGANG MET, BUITEN

Heel wat jongeren in residentiële zorg worstelen met de transitie naar zelfstandig leven en wonen (Decker *et al.*, 2014). Rogers (2011) stelt dat deze zorgverlaters zelden de luxe kennen van een meer geleidelijke overgang. Ze spreekt van een

² Het volledige onderzoeksrapport is te raadplegen op www.vlaanderen.be/publicaties/vrije-tijd-van-jongeren-in-residentiele-voorzieningen-persoonlijke-ruimte-of-hulpverleningsruimte.

“onmiddellijke volwassenheid” waarbij ze in hun toekomstmogelijkheden op belemmeringen botsen zonder de mogelijkheid om terug te keren naar het kindervelzijnsysteem. Van Audenhove (2016) duidt op een maatschappelijke paradox: jongeren die vaak een lastig parcours achter de rug hebben, worden verondersteld op hun 18de zelfstandig te kunnen wonen terwijl de overgang naar volwassenheid voor elke jongere een kwetsbare fase is.

Wat de reden voor de transitie ook is (hulpverleningsmoeheid, wijziging in aanbod, te beperkt aanbod, samenwonen, werk, ...), op 18 jaar op eigen benen staan is niet wat de meeste leeftijdsgenoten doen. Het moet gezegd, sommigen doen dat bijzonder goed maar dit geldt lang niet voor iedereen. Leven in een voorziening heeft een ingrijpende impact op de kwaliteit van leven van de jongere. Hoewel kinderen en jongeren er, al dan niet (nood)gedwongen, terecht komen net om hun kwaliteit van leven te beschermen, te waarborgen of te bevorderen, boeten zij tegelijkertijd aan levenskwaliteit in omdat zij gehinderd worden in hun “genormaliseerd” leven. Schoolgaan, vrije tijd, sociale relaties, vriendschappen, gezinsleven, ... verlopen anders dan bij niet-geinstitutionaliseerde jongeren.

Het behoud van context (ouders, familie, vrienden) en netwerkontwikkeling zijn belangrijke pijlers in de ondersteuning van het uitbouwen van een stabiel leven en het evenwichtig uitgroeien tot volwassene. De verschuiving naar een meer contextgerichte ondersteuning wordt niet altijd vertaald naar de dagelijkse praktijk. Het lijkt typerend voor deze hulpverleningsvorm want ook in andere Europese landen is bijvoorbeeld het betrekken van vrienden of vrijetijdsbesteding dikwijls nog een brug te ver (Browne *et al.*, 2006).

Jongeren waarderen weliswaar de stabiliteit van deze hulpverleningsvorm, maar zeggen dat ze op een jongere leeftijd meer op zichzelf zijn aangewezen dan hun leeftijdsgenoten buiten de voorziening. De overgang naar volwassenheid verloopt net moeilijker door het ontbreken van een ondersteunend gezin of netwerk (Martin & Davies, 2012). Omwille van vroegere contacten met justitie en/of hun (gedrags)problemen heeft een kleine groep het bovendien lastig op de arbeidsmarkt en is die vaker afhankelijk van sociale uitkeringen (Verbruggen, 2014). Net zoals Stein (2006) ziet Van Audenhove (2016) in relatie tot een succesvolle transitie drie groepen: de “those moving on” die weinig tot geen barrières ervaren tijdens de transitieperiode, de “survivors” die o.a. botsen op maatschappelijke en relationele barrières maar er in slagen deze weg te werken en de “strugglers”, weliswaar een minderheid, voor wie de situatie precair blijft.

Inzetten op het vergroten van veerkracht en draagkracht van de jongere, een toekomstbeeld helpen ontwikkelen, stabiliteit binnen de residentiële opvang,... het zijn enkele succesfactoren die een rol spelen in de overgang van de jongere uit de residentiële hulpverlening naar zelfstandige volwassene (Biehal *et al.*, 1995; Sinclair *et al.*, 2005). Vooral de intrinsieke motivatie en een kwalitatieve sociale binding of steun maken hier het verschil (Van Audenhove, 2014). De “vrijetijdsruimte” biedt dus heel wat mogelijkheden voor sociale interventies en ontwikkeling.

3. METHODOLOGIE

Centraal in dit artikel staan de resultaten van het onderzoek naar de vrijetijdsbesteding en -beleving van jongeren in voorzieningen van Schraepen *et al.*, (2016). Daarnaast worden resultaten van een focusgroep met jongeren, die voorzieningen hebben verlaten, meegenomen. Deze focusgroep vond plaats in kader van het “A Way Home”-project, een Europees project rond transitie na de jeugdzorg, waarin vrijetijdsbesteding als topic aan bod kwam.³ Anonimiteit werd volledig gewaarborgd, individuele kinderen, jongeren en medewerkers zijn nooit herkenbaar in de originele data en in de verwerking. De data werden enkel voor dit onderzoek gebruikt.

3.1. DATABRON 1: ONDERZOEK VRIJETIJDSEBESTEDING EN RESIDENTIËLE HULPVERLENING

De doelstelling, geformuleerd door de opdrachtgever (Vlaamse overheid, CJSM), was om een beeld te schetsen van de vrije tijd en de vrijetijdsbeleving van kinderen en jongeren in de verschillende residentiële voorzieningen waarin het perspectief van de kinderen en jongeren centraal staat. Uitgesplitst in onderzoeksvragen wordt dit: *Aan welke vrijetijdsactiviteiten participeren kinderen en jongeren die in voorzieningen verblijven? In welke mate maken kinderen en jongeren die in de voorzieningen verblijven gebruik van het bestaande jeugdwerkeraanbod? Hoe beleven de kinderen en jongeren die in de voorzieningen verblijven hun deelname aan het vrijetijds- en of jeugdwerkeraanbod?* Daarnaast werd gepeild naar het perspectief van de voorzieningen: *Welk aanbod en welke visie hanteren voorzieningen op de vrijetijdsbesteding van de kinderen en jongeren?*

De respondentengroep werd in samenspraak met de klankbordgroep afgebakend tot 10- tot 18-jarigen in een module verblijf. Data werden verzameld via interviews (individueel en in groep) en een survey. De combinatie van de kwalitatieve en kwantitatieve en benadering garandeert dat er zoveel mogelijk jongeren werden bereikt en tegelijkertijd dieper kon worden ingegaan op de beleving van de jongeren.

3.1.1. SURVEY JONGEREN

Via een gestratificeerd steekproefopzet van de residentiële voorzieningen in Vlaanderen (najaar 2015) werden de jongeren geselecteerd. Twee steekproefcriteria werden gehanteerd: provinciale spreiding, type voorziening (volgens de toenmalige indeling van de Vlaamse overheid, exclusief kortverblijftypes). Voorzieningen werden vooraf telefonisch gecontacteerd met de vraag deel te nemen aan een online of papieren versie. Binnen elke voorziening werd gevraagd alle kinderen en jongeren die in staat zijn een vragenlijst in te vullen te laten deelnemen. Papieren enquêtes werden persoonlijk gebracht en ter plaatse afgenomen onder begeleiding van een onderzoeker. De eenvoudige vragenlijst in boekvorm met jeugdige lay-out, nam 20 minuten in beslag. Deze werd aangepast i.f.v. leeftijdsgroep (-12- en +12-jarigen) en i.f.v. de specifieke context van jongeren in gesloten instellingen (vragen over vrije tijd

³ Zie ook Verlaten van jeugdzorg versterken met het ‘A Way Home’-model (zie www.connect-to-viewz.be/highlight/74029018386533171).

buiten de voorziening werden niet aangeboden). Er namen 446 kinderen en jongeren deel uit 43 verschillende voorzieningen die de module verblijf aanbieden.

Tabel 1. Respons jongerensurvey naar regio en type voorziening, respons per voorziening tussen haakjes

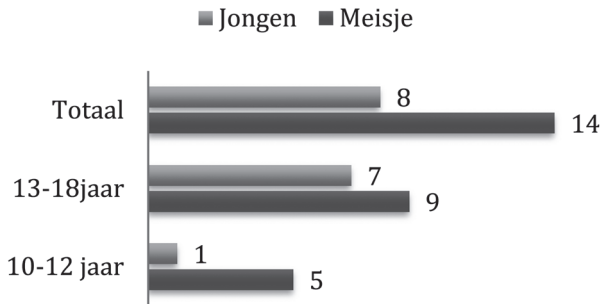
Voorziening	Antwerpen	BHG*	Limburg	Oost-Vlaanderen	Vlaams-Brabant	West-Vlaanderen	Totaal (n)
CIG				9 (1)			9 (1)
CKG	5 (1)						5 (1)
Gemeenschapsinstelling	13 (1)				9 (1)		22 (2)
Internaat	43 (2)		8 (1)	67 (3)	42 (2)	13 (2)	173 (10)
K-dienst	9 (1)						9 (1)
OBC	19 (1)	9 (1)			8 (1)		36 (3)
OOC				9 (1)			9 (1)
Opvangcentrum	9 (1)						9 (1)
OVBJ	42 (5)		38 (4)	36 (3)	19 (4)	39 (7)	174 (23)
Totaal (n)	140 (12)	9 (1)	46 (5)	121 (8)	78 (8)	52 (9)	446 (43)

(* BHG = Brussel Hoofdstedelijk Gewest)

3.1.2. INTERVIEWS JONGEREN

De voorzieningen waarin surveys werden afgenomen, kregen de vraag of er ook jongeren wilden deelnemen aan de interviews. Hier werd geen representativiteit nagestreefd over types voorzieningen en provinciale spreiding. Voor de diepte-interviews rekenden we op de bereidwilligheid om in gesprek te gaan en de organisatorische mogelijkheden om het te plannen. Het semigestructureerd interview werd geleid door dezelfde basisvragen als de survey (weliswaar geherformuleerd) om vergelijkbaarheid mogelijk te maken. Tegelijkertijd bood het de interviewer de vrijheid om zich aan te passen aan de “bijzondere” situatie van de jongere en uitleg te geven waar antwoorden moeilijk lijkt. De wijze van afname gebeurde in samenspraak met de voorzieningen. In totaal stonden 22 kinderen en jongeren een interview toe, waarvan op vraag van enkele jongeren er twee in groepje van 3 jongeren plaatsvonden. De onderzoekers zagen toe op een gelijkwaardigheid in stem tussen de deelnemers. De interviews werden opgenomen met een audiot toestel en *verbatim* door de interviewer uitgetypt.

Grafiek 1. Interviews naar geslacht en leeftijd

3.1.3. ENQUÊTE VOORZIENINGEN

Aan de telefonische enquête met gesloten vragenlijst namen 87 medewerkers uit 80 verschillende voorzieningen deel. Alle voorzieningen in Vlaanderen werden gecontacteerd, er werd geen steekproef getrokken. In een aantal voorzieningen met deelwerkingen werden meerdere medewerkers bevestigd. Op vraag vulde een deel van de respondenten de vragenlijst digitaal in. Indien nodig werden telefonisch of schriftelijk aanvullingen of verduidelijkingen gevraagd. Van alle voorzieningen die in aanmerking kwamen voor een bevestiging (N=203) bereikten we 39,4% (n=80).

3.1.4. VERWERKING

Voor de kwalitatieve dataverwerking werd gezocht naar systematische patronen door vergelijking van het datamateriaal. De analyse van de interviews met jongeren gebeurde aan de hand van centrale codes afgeleid uit de onderzoeksvragen (besteding, ervaring, wensen, belemmeringen, mogelijkheden, toekomstwensen, relatie buitencontext) op basis van de *framework approach* (Richie & Spencer, 1993). Door de aanwezigheid van de *verbatim* gemaakte transcripten worden citaten gebruikt.

Beschrijvende statistische technieken vormden de basis van de analyse van de kwantitatieve data. De verwerking gebeurde in het statistische analysepakket SPSS 22. Bivariate vergelijkingen werden gemaakt tussen type voorzieningen en een aantal sociodemografische kenmerken zoals geslacht. Deze maken enkel deel uit van het volledige onderzoeksrapport.

3.2. DATABRON 2: FOCUSGROEP “A WAY HOME”

In het Europees project “A Way Home” (Dehertogh *et al.*, 2018) kwamen 10 jongeren uit Vlaanderen en Karinthië (Oostenrijk) samen in een focusgroep. Vanuit hun ervaringen in de residentiële zorg zochten ze naar welke aspecten hun transitie naar zelfstandigheid zou kunnen verbeteren. De selectie van de jongeren gebeurde door de projectpartners (in Vlaanderen Cachet vzw, in Karinthië Diakonie vzw). Jongeren hadden recent (tot maximaal 3 jaar) de jeugdzorg verlaten. De focusgroep duurde 2,5 uur en de vraagstelling werd creatief aangepakt (bv. wolven op papier om te

dromen over de toekomst; post-itmethode om weer te geven wat hen ondersteunde of wat ze hebben gemist). De voertaal was Engels, begeleiders van de jongeren vertaalden indien nodig. Met de individuele opdrachten (cf. de wolk) als vertrekpunt werd in het gesprek op elkaars ervaringen en standpunten gereageerd. Het gesprek werd geleid door een moderator, een observant nam notities. De data werden verkregen via de creatieve opdrachten en observatienotities. Er zijn geen *verbatim* genoteerde uitspraken, de analyse maakt geen gebruik van citaten.

4. PROFIEL RESPONDENTEN

De gegevens uit de survey tonen hoe kwetsbaar de positie is van sommige jongeren. Ongeveer 3 op 4 jongeren verblijft op het moment van de bevraging langer dan 6 maanden in de voorziening, ongeveer 1 op 4 verblijft er continu en 1 op 10 verblijft er ook in de vakanties. Opvallend is dat voor 2 op 3 jongeren het niet de eerste voorziening is. Van de bevroegde jongeren die secundair onderwijs volgen, zit ongeveer 1 op 3 in het beroeps- of deeltijds beroepsonderwijs, iets meer dan 1 op 5 in het buitengewoon onderwijs en volgt 1 op 7 ASO, TSO of KSO. Nog belangrijk om mee te nemen is dat één op twee jongeren de bijzondere jeugdbijstand verlaat zonder diploma (secundair onderwijs) of getuigschrift (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010).

De thuiscontext van de jongeren verschilt duidelijk van de algemene cijfers in Vlaanderen. Terwijl volgens Kind & Gezin (2015) 85% van de min 12-jarigen in Vlaanderen opgroeit in een tweeoudergezin, verblijft 1 op 6 jongeren uit de steekproef bij nog samenwonende ouders. Ook de werksituatie van de ouders verschilt duidelijk van de algemene cijfers. Van iets meer dan 1 op 4 jongeren in voorzieningen werken beide ouders, van ruim 1 op 3 werkt één van de ouders en van 1 op 5 werken de ouders niet. Vooral het groot aantal niet werkende moeders en vaders valt op, wat opmerkelijk verschilt met de Vlaamse algemene tewerkstellingsgraad voor vrouwen (70%) (VRIND, 2014).

5. RESULTATEN

We bouwen de resultaten op rond de citaten uit de interviews. De resultaten uit survey jongeren en enquête medewerkers worden gebruikt om meer context te geven, het gezegde te bevestigen of net tegen te spreken.

5.1. VRIJE TIJD ALS ONT-MOETINGSTIJD

Voorzieningen hanteren bewust het onderscheid tussen omgaan met verplichte versus vrij in te vullen tijd. De jongeren stellen het scherper. Binnen de context van een voorziening ervaren ze vrije tijd vooral als de tijd die losstaat van de voorziening, die niet door de hulpverleners wordt ingevuld, die zich vooral buiten de voorziening afspeelt. Niet louter fysiek buiten, ook mentaal is er nood aan ontspanning en rust in alles wat in en rond de hulpverlening en hun leven gebeurt.

“Vrije tijd” wordt binnen een “onvrije” context begrepen als dat wat “wel vrij” is. Terwijl het voor hun leeftijdsgenoten de tijd is die overblijft na school- of werktijd,

is vrije tijd voor hen de tijd die overblijft na school, therapie, verplichte activiteiten, huishoudelijke taken en alle andere zaken die “moeten” binnen de geïnstitutionaliseerde context. Vrije tijd is de tijd waarin niets moet, tijd waarover ze eigenaar zijn, “eigen-tijd”.

“Vrije tijd betekent gewoon los zijn en niet altijd hier zitten, gewoon een keer buiten gaan en niet altijd binnen zitten. Naar buiten gaan om vrienden te zien.” (jongen, 16 jaar)

Tijd is schaars in een residentiële context. De jongeren beschouwen groepsactiviteiten minder als “vrije tijd”. Het leven in groep gaat gepaard met druk en er is minder mogelijkheid tot echte “vrije keuze”. Ook de voorzieningen geven dit aan: een groot deel van de vrije tijd heeft geen “zuiver” vrij karakter. Het wordt verplicht of sterk gestimuleerd i.f.v. het experimenteren en het ontwikkelen van sociale vaardigheden.

“Er zijn leefgroepactiviteiten: afwisselend op woensdag of groepsvergadering of activiteitenwoensdag (bv. zwemmen, spelletjes spelen).” (meisje, 11 jaar)

5.2. CONTINUÏTEIT

Niet alle voorzieningen voorzien in een vrijetijdsaanbod. Er wordt vnl. gewerkt aan het behouden of opstarten van vrijetijdsparticipatie via contextbegeleiding of de ondersteuningsvragen zijn zo acuut of complex dat vrijetijdsparticipatie geen prioriteit is. Bovendien gelden er structuren (bv. leefgroepwerking, therapie, gesloten voorziening...), regels (bv. geen gsm, niet buiten) en andere beperkingen (bv. onvoldoende personeel, infrastructuur of materiaal) die de organisatie van, en participatie aan, een vrijetijdsaanbod bemoeilijken of in de weg staan.

Ongeveer 1/4 van de bevroegde medewerkers in voorzieningen (n=87) meldt dat de meeste kinderen en jongeren geen georganiseerde vrijetijdsbesteding hebben bij aankomst. Ze maken dankzij de hulpverlening kennis met een vrijetijdsaanbod waar ze anders niet mee in contact komen. Ze verruimen zo hun vrijetijdsrepertorium maar wanneer ze de voorziening verlaten of verhuizen naar een andere voorziening, kan dit zelden worden verdergezet.

“Nu ben ik gestart met toneel. Als ik terug naar huis zou gaan, uit de voorziening, dan zou ik toneel niet kunnen blijven doen omdat mijn ouders dat niet kunnen betalen.” (jongen, 16 jaar)

De meerderheid van de jongeren (66%, n=429) geeft aan dat ze hun vrijetijdsbesteding kunnen verderzetten. Het spreekt voor zich dat dit afhankelijk is van de aard van de vrijetijdsbesteding (bv. passief/receptieve versus actief/responsieve activiteiten, georganiseerd versus niet-georganiseerd) en de aard van de hulpverlening. Wanneer we de antwoorden uitsplitsen volgens type voorziening dan merken we dat de verhouding 2/3 (wel verderzetten) t.o.v. 1/3 (niet verderzetten) inderdaad opgaat voor jongeren in een internaat, CIG, OBC en CKG. Voor jongeren die verblijven in een K-dienst en OVBJ is dat resp. 3/4 (wel) en 1/4 (niet). Dat 4 op 5 jongeren in een OOC zegt de vrijetijdsbesteding te kunnen voortzetten heeft waarschijnlijk te maken met het kortdurende en minder ingrijpende karakter van de hulpverlening.

Iets meer dan de helft van de jongeren uit opvangcentra zegt de vrijetijdsbesteding niet te kunnen voortzetten.

“Ik heb in de Chiro gezeten ... maar dat is gestopt met die jeugdrechter en al die dingen ...” (jongen, 15 jaar)

Van de 140 jongeren die hun vrijetijdsactiviteiten hebben stopgezet, gaven er 95 meer duiding.

Tabel 2. Wat doe je niet meer sinds je in de voorziening verblijft? (n=95)

Algemeen	Specifiek
Sporten (in club verband)	Voetbal ploeg, zwemmen, dans, judo, ballet
Sporten (recreatief)	Pleintje voetballen, bmx'n, mountainbike, zwemmen, fitness, fietsen, volleybal
Hobby	Capoeira (vorige voorziening), tekenen, schrijven, paardrijden, hond wandelen, park wandelen, met dieren spelen, alleen fietsen; fietsen in de straat ...
Media	Gamen, sociale media, pc, Xbox, Playstation, tv-kijken
Op stap	Vrienden afspreken, cinema, shoppen, hangen, naar de boerderij, fuien, match voetbalstadion, naar zee, elke dag op stap met vrienden
Spel/spelen	Buiten spelen, spelletjes doen, vrij spelen, spelen met zusje, vrienden, buiten spelen, bomen klimmen
Sociale activiteiten	Gezelschapsspelletjes met het gezin, dingen met familie en vrienden doen, met burenspreken, blijven slapen bij vriendin
Jeugdwerk	Habbekrats, KSA, speelplein, scouts

Voor sommige jongeren is het vergelijkingspunt niet de thuissituatie maar het aanbod in de voorgaande voorziening. Voor jongeren die in gesloten instellingen verblijven omwille van als “misdrijf omschreven feiten”, kan het net de bedoeling zijn dat ze breken met vroegere vrienden of bepaalde netwerken. Toch zegt 1 op 5 van de respondenten binnen die specifieke context de vrijetijdsactiviteiten wel te kunnen verderzetten.

5.3. HET VRIJETIJDSANBOD

Met het oog op het blootleggen van breuklijnen en continuïteit in de vrijetijdsbesteding werd gevraagd naar hoe ze vrije tijd invullen wanneer ze wel of niet in de voorziening verblijven.

*Tabel 3. Activiteiten binnen en buiten de voorziening in procent (*enkel bevraagd bij +12)*

		Nooit	Af en toe	Vaak	n
Computergebruik	Binnen	14,7	38,2	47,0	434
	Buiten	13,3	30,9	55,8	330
Smartphone, gsm	Binnen	25,1	23,5	51,4	434
	Buiten	12,9	27,9	59,2	333

Tabel 3. Activiteiten binnen en buiten de voorziening in procent
(*enkel bevraagd bij +12) (vervolg)

		Nooit	Af en toe	Vaak	n
Lezen	Binnen	38,2	40,6	21,2	429
	Buiten	53,8	33	13,2	333
Gamen*	Binnen	20,0	24,3	20,0	289
	Buiten	25,1	33,6	41,2	211
Knutselen, tekenen, ...	Binnen	40,2	45,5	14,3	435
	Buiten	59,5	30,2	10,3	331
Spelletjes	Binnen	30,1	57,2	12,8	429
	Buiten	55,1	32,3	12,6	325
Sport (clubverband)	Binnen	60,3	16,6	23,1	416
	Buiten	70,4	10,3	19,3	321
Sport (passief)	Binnen	69,9	23,0	7,1	408
	Buiten	54,7	30,9	14,5	311
Shoppen*	Binnen	31,8	60,4	7,8	283
	Buiten	20,1	55,6	24,3	214
Jeugdhuis*	Binnen	85,7	10,7	3,6	280
	Buiten	78,8	12,8	8,5	211
Rondhangen met vrienden*	Binnen	28,1	47,5	24,5	278
	Buiten	15,4	38,9	45,7	208

De vrijetijds mogelijkheden binnen de voorziening zijn afhankelijk van diverse factoren (begeleiding, infrastructuur, werkvorm, doelgroep, beleid, enz.). De activiteiten binnen de voorziening zijn weinig gedifferentieerd en eerder genderbevestigend: meisjes knutselen en lezen meer, jongens sporten vooral. Positief is dat jongeren zeggen meer actief te sporten binnen de voorziening dan erbuiten. Het feit dat de voorziening hiervoor ruimte en infrastructuur biedt of initiatief neemt, speelt hier zeker mee. De variatie aan sporten is weliswaar beperkt en een cultureel aanbod is er amper.

Over het algemeen is er weinig participatie aan vrijetijdsactiviteiten buiten de voorziening. Ruim 8 op 10 jongeren nemen in de weekends nooit deel aan georganiseerde vrijetijdsbesteding zoals jeugdbewegingen, -verenigingen of -ateliers. Ingegeven door hun specifieke situatie halen enkele jongeren in de interviews daar een eenvoudige reden voor aan: familietijd primeert op georganiseerde vrije tijd.

“Ik heb nooit in de jeugdbeweging gezeten, nu ook niet. In het weekend ga ik naar mama en dat zou mijn weekend verpesten omdat ik dan niet bij mama ben.” (meisje, 12 jaar)

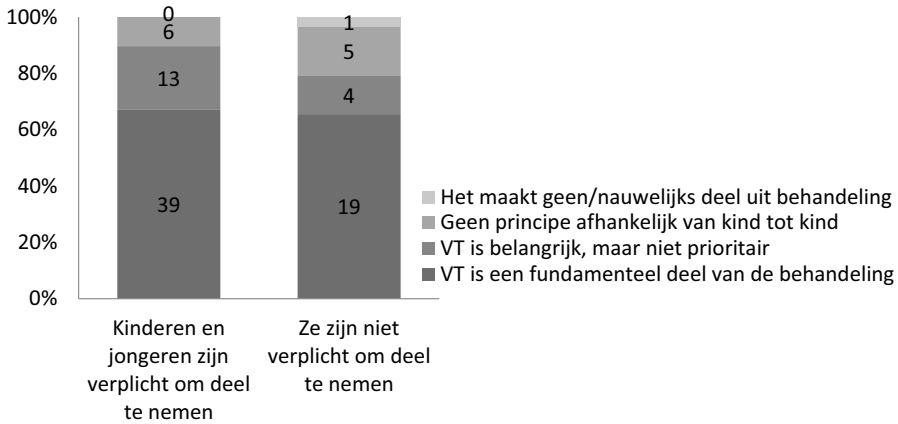
5.4. INSPRAAK EN KEUZE

Voorzieningen hechten belang aan inspraak maar meer m.b.t. de vakanties dan voor wekelijkse activiteiten. Hiertoe worden maar weinig vernieuwende methoden gehanteerd, het gebeurt via een ideeënbus, infobord, groepsgesprekken of klassieke evalu-

atievragenlijsten als onderdeel van kwaliteitszorg. De jongeren zien en gebruiken deze kanalen maar het is niet omdat inspraak of keuze mogelijk is, dat jongeren ook voor een gediversifieerd aanbod kiezen. Het is ook gemakkelijk voor iedereen als de jongeren vooral willen voetballen.

“Alles wat kan, mogen we kiezen. Maar we kiezen meestal voetbal.” (jongen, 17 jaar)

Grafiek 2. Vrije tijd en het behandelingsplan uitgesplitst in deelname wel of niet verplicht (n=87)

De organisatie en mate van inspraak verschillen naargelang de aard van de activiteiten (bv. activiteiten buiten de voorziening geen inspraak, binnen wel) en hangen soms af van de groep (iedereen of niemand) of de personeelsbezetting (veel of weinig). Soms is er helemaal geen keuze of beslissingsmogelijkheid (de begeleiders kiezen) of inspraak en aanbod zijn verdwenen in de structuur van de voorziening (vaste dagplanning).

“Er wordt voor ons gekozen wat we gaan doen.” (jongen, 12 jaar)

Inspraak en keuze zijn vooral gerelateerd aan een aanbodgestuurde vrijetijdsbesteding vanuit de voorziening. Zelden wordt samen met de jongere op zoek gegaan naar een “goodness of fit” tussen jongere en vrijetijdsomgeving i.f.v. persoonlijke ontwikkeling, netwerk bouwen of de toekomstige zelfstandigheid.

5.5. INSTITUTIONALISERING EN INSTRUMENTALISERING VAN DE VRIJE TIJD

Ondanks de grote verschillen wordt vrijetijdsbesteding in heel wat voorzieningen gebruikt als de spreekwoordelijke wortel en/of stok. Vrijetijdsdeelname, inperking of uitbreiding van de vrije tijd wordt gebruikt om de jongere te laten inpassen, activiteiten en/of tijd (binnen of buiten) zijn te verdienen of te verliezen als onderdeel van het (behandel)programma.

“Er is een ‘levelsysteem’: is er een werkpuntje in orde, dan kan ik naar een volgend level. Bv. level 4: dan mag ik een kwartier langer op de pc of tablet, of een kwartiertje later gaan slapen.” (meisje, 11 jaar)

Er is een keerzijde aan het inkapselen van “vrije tijd” in het (be)handelingsplan. Wanneer vrije tijd of activiteiten worden ingezet als onderdeel van een gedragstherapeutische token economie, ontstaat het risico dat de waarde en krachten van vrije tijd als 3de socialisatiemilieu verloren gaan. De jongeren beleven dit dan als de zoveelste gecontroleerde activiteit. De kans dat deze activiteiten een negatieve conotatie krijgen neemt toe, de goesting om deel te nemen neemt af. Vrijtijdsbesteding wordt dan louter een instrument van de disciplinerende macht of autoriteit. Dit instrumentele gebruik van vrije tijd stellen de jongeren zelf als belangrijk aandachtspunt.

5.6. ZELFCENSUUR ALS COPINGMECHANISME

De jongeren vragen geen onmogelijke dingen en hebben best begrip voor de praktische belemmeringen maar in de gesprekken merken we dat hun wensen worden gevormd door een terughoudendheid, een vorm van zelfcensuur. Velen zijn al lang blij wanneer ze “iets” mogen doen.

“Ik ben tevreden, omdat ik al een beetje vrije tijd kan doen.” (meisje, 12 jaar)

Jongeren schikken zich naar de regels en de structuur van de voorziening. Hierdoor ontstaat een beeld dat er niet veel mogelijk is. Het wordt niet gevraagd omdat het toch niet zal kunnen. Het lijkt op een vorm van zelfcensuur: zichzelf wegcijferen binnen de structuren van de plek waar men (tijdelijk) afhankelijk van is. Opkomen voor zelfactualisatie en eigen ontwikkeling wordt zo ondergeschikt aan andere basisbehoeften (bv. veiligheid).

“Ik zou willen basketballen maar dat is niet dichtbij. Ik heb dat nog niet gezegd tegen de begeleiding dat ik dat wil doen, maar ik weet dat dat waarschijnlijk te ver is want dat is hier niet echt in de buurt.” (meisje, 14 jaar)

Er is weinig mogelijk in de voorziening. Wanneer er weinig te beleven is en je hebt het gevoel dat je alles en iedereen mist (gezin, vrienden, activiteiten...), ben je tevreden met het weinige dat er wel gebeurt. Het wordt een vorm van coping, een manier om er te overleven, er het beste van te maken... het relatieveert de tevredenheid over de vrijtijdsbeleving.

“Het is ça va, het kan erger.” (jongen, 16 jaar)

5.7. VRIJTIJDSPARTICIPATIE OP DE VOORGROND IN TRANSITIEVERHALEN

In de focusgroep van “A Way Home” werd meermaals duidelijk dat vrijtijdsbesteding een voorname schakel kan zijn in de transitie. Karinthische jongeren vertelden dat ze in hun zelfstandigheid sterk ondersteund werden door de vrijtijdsbesteding en vakantieparticipatie. Door samen doelen te stellen en ervaringen te delen gaf dit

hun een boost aan zelfvertrouwen. Vooral de buitenlandse reiservaring in kleine groep met een begeleider vanuit de jeugdzorg markeerden ze als een belangrijk moment. Het daagde hen uit om in een andere omgeving met elkaar om te gaan, het bood hun prachtige nieuwe ervaringen en, bovenal, het gaf hun het gevoel “niet anders” te zijn. De verhalen die ze achteraf konden delen, waren minstens even belangrijk als de reiservaring zelf. Eindelijk hadden ze ook iets betekenisvol en positief te vertellen aan leeftijdsgenoten buiten de jeugdzorg. Het leverde hun een evenwaardig narratief dat ze zelf omschreven als “cool” en “normaal”.

Hoewel er vormen van vakantieparticipatie en vrijetijdsbesteding bestaan voor jongeren in jeugdzorg, gaven de Vlaamse jongeren aan dat dit bij ons nog (té) weinig plaats krijgt in het verblijfs- en transitieverhaal.

6. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Het onderzoek naar de vrijetijdsbesteding en -beleving van jongeren in een residentiële jeugdhulp toont aan hoe het belang van een gepaste vrijetijdsparticipatie binnen een genormaliseerde vrijetijdscontext wordt onderschat. Jongeren die al in een kwetsbare situatie verkeren profiteren hierdoor te weinig van de krachten en mogelijkheden van een passend vrijetijdsgebeuren. Wanneer jongeren door de vrijetijdswerking binnen de hulpverlening een match vinden, dan zou men die bij het verlaten moeten kunnen verderzetten. Indien er vooraf al participatie is binnen een georganiseerd vrijetijdsaanbod, dan is het alle hens aan dek om die vanuit de hulpverlening door te laten lopen.

In het kader van transitie biedt vrijetijdsparticipatie zowel binnen als buiten de voorziening een houvast. Misschien is het zelfs de enige stabiele factor in een op dat moment zeer sterk veranderend leven. Net die stabiliteit in (vrijetijds)activiteiten en de daarmee gepaard gaande kansen op het ontwikkelen van een netwerk kunnen van onschatbare waarde zijn. Hier zit ruimte voor verbetering zoals is af te leiden uit volgende aanbevelingen.

6.1. DE-INSTITUTIONALISEER DE VRIJE TIJD, HET VRIJETIJDSAAANBOD EN -ACTIVITEITEN

Residentiële voorzieningen structureren via strikte tijdschema's, omschreven als behandeling (bv. structuur bieden), het doen en laten van kinderen en jongeren. Ze verminderen of elimineren hiermee echter ook de rechten van kinderen op rust en vrije tijd (LeFrançois & Coppock, 2014). Alhoewel residentiële voorzieningen sinds decennia werk maken van een open aanpak, een (kleine) leefgroepbenadering en waar mogelijk het betrekken van de context, blijft de invloed van “de instelling” op de ontwikkeling van de jongere niet te onderschatten. Zeker voor de jongeren zonder of met een beperkte gezinscontext, die continu in de voorziening verblijven is (ongeorganiseerde) vrije tijd belangrijk om de invloed van het geïnstitutionaliseerde te doorbreken. We pleiten daarom voor een de-institutionalisering van vrije tijd. Hanteer vrije tijd niet als een straf- of beloningsmiddel, bied jongeren ook privacy in hun vrije tijd, onderhandel met hen over de vrijetijdsbesteding zonder er automatisch of

altijd voorwaarden aan te koppelen. Natuurlijk is het soms nodig om structuur te bieden of regels te installeren, maar maak er geen procedure van (bv. enkel jongeren die zich houden aan de regels mogen participeren of krijgen gsm-tijd als beloning, ...).

6.2. WERK SAMEN MET JEUGDWERK EN VRIJETIJDORGANISATIES I.F.V. EEN “GENORMALISEERDE” VRIJETIJDBESTEDING

De centrale plaats die contextbegeleiding vandaag in de jeugdzorg inneemt, maakt ook van de vrijetijdsccontext van de jongere een betekenisvolle partner of actor. Voorzoningen zeggen actief samen te werken, maar we zien dit nog weinig vertaald in participatie van jongeren aan jeugdwerk buiten de voorziening. Het is een kleine groep jongeren die buiten activiteiten opneemt via de contacten van de voorziening. Streef daarom naar continuïteit in alles wat als georganiseerde vrije tijd wordt omschreven, zowel bij het komen als bij het vertrekken.

Ondanks de relatief kleine groep jongeren die aangesloten is bij een organisatie buiten de voorziening, zegt meer dan 60% van de voorzieningen wel eens samen te werken met sportverenigingen en/of doelgroepspecifieke werkingen (bv. WMKJ's). Ongeveer de helft zegt samen te werken met reguliere werkingen. WMKJ's verdienen de voorkeur bij een deel van de voorzieningen, omdat de achtergrond van veel jongeren vrijwel identiek is aan hun doelgroep en ze jongeren op een laagdrempelige manier laten kennismaken met activiteiten. Samenwerking hangt niet zozeer af van een visie van de voorziening maar eerder van de ervaringen en netwerken van het personeel. Het beperkt zich meestal tot projecten wat zich voor de meeste jongeren zelden in structurele banden vertaalt.

Het jeugdwerk in het algemeen dient anderzijds meer openheid aan de dag te leggen naar jongeren in voorzieningen, ook als dit maar een tijdelijke aansluiting betekent en er geen regionale binding is. De lokale jeugddienst kan hiertoe een proactieve houding aannemen door systematisch contact op te nemen en informatie te bezorgen aan de voorzieningen in de regio. Informatie over het jeugdwerk moet ook rechtstreeks bij de jongeren terechtkomen (bv. lokale jeugdwerkinitiatieven stellen zich voor in de voorziening). Lokale samenwerking (samen een aanbod ontwikkelen) en integratie van de jongere in het lokale aanbod kan zo worden gestimuleerd. Belangrijk is dat het jeugdwerk zijn ongedwongen karakter benadrukt, het is niet aan hen om de jongeren te problematiseren.

6.3. WAT JONGEREN WILLEN OF VRAGEN IS NIET ONOVERKOMELIJK

“Dat we vrienden mogen uitnodigen”, “Een plek hebben om met vrienden af te spreken”, “Meedoen met een loopwedstrijd”, “Eens naar de grote speeltuin mogen en alleen rondlopen”... het is maar een greep uit de antwoorden op vraag wat de jongeren zouden doen mochten ze de baas zijn.

Jongeren vragen geen onoverkomelijke dingen: meer differentiatie in de activiteiten en spel materiaal, meer aansluitend bij leeftijd en interesses, meer speel- of vrijetijdruimte en meer activiteiten buiten de voorziening. Dit alles is niet zo bijzonder en

past naadloos binnen, of is net voorwaarde tot, het contextgericht en netwerkversterkend werken dat binnen de jeugdhulp vandaag opgang maakt.

6.4. NEEM HET BELANG EN DE KRACHT VAN VRIJETIJDSBESTEDING MEE ALS HEFBOOM IN DE VOORBEREIDING OP DE TRANSITIE

Vrije tijd en vrijetijdsparticipatie aan georganiseerde vrijetijdsactiviteiten dienen verschillende functies: van plezier en ontspanning, over het ontdekken en ontwikkelen van talenten en competenties naar het oefenen van sociale vaardigheden, groeien in vriendschappen of uitbouwen van een sociaal netwerk. De vrijetijdsruimte biedt andere mogelijkheden voor ontwikkeling dan thuis, op school of binnen de hulpverlening. Het is op dit kruispunt van de mogelijkheden binnen een vrijetijdscontext en de leefwereld van de jongeren dat het potentieel ontstaat om veerkracht te ontwikkelen. Vrijetijdsbesteding kan een belangrijke continuerende (stabiele) factor zijn bij de overgang. Het verblijf kan dan wel wijzigen, de vrijetijdsbesteding hoeft dat niet te doen. Dat kan, al is het maar voor een periode, voor een jongeren soms de enige stabiele factor zijn tijdens de overgang. Jongeren die de zorg verlaten worden overgesteld met wijzigingen in het leven op zeer korte tijd. Al die wijzigingen vragen een grote verantwoordelijkheid. We denken dat een stabiele vrijetijdsparticipatie binnen een georganiseerd aanbod dit proces kan vereenvoudigen.

Een Oost-Vlaamse voorziening organiseert bijvoorbeeld elk jaar een bijeenkomst met het jeugdwerk en de sportverenigingen uit de buurt. Vanuit het jeugdwerk, meer bepaald de WMKJ's, zijn er ook knappe voorbeelden van samenwerking die continuïteit garanderen in de vrijetijdsbesteding. Hierdoor fungeren ze als brug wanneer de jongere de voorziening verlaat, ook na 18 jaar.

7. DISCUSSIE EN BEPERKINGEN

Een significante groep jongeren spendeert een groot deel van hun jonge leven in voorzieningen binnen een kader gedomineerd door hulpverlening. Zij, in de eerste plaats, zijn niet gebaat met de gebrekkige manier waarop vrije tijd er gestalte krijgt. Dit vraagt om een meer doordachte kijk op de rol van vrijetijdsbesteding binnen de residentiële jeugdzorg, in connectie met jeugdwerk, sport, cultuur,... Vrije tijd is een niet te onderschatten socialisator die kinderen en jongeren een connectie met de buitenwereld biedt om in een niet-institutionele omgeving *skills for life* op te doen, sociale relaties te leggen, eigenwaarde op te bouwen.

De buitenwereld op zijn beurt vertrekt nog te vaak vanuit een problematiserende kijk op jongeren in de jeugdzorg. Het maakt dat deze jongeren enkel of vooral terecht kunnen bij het specifieke jeugdwerk of vrijetijdsorganisaties die met deze jongeren “kunnen omgaan” wat het stigma alleen maar versterkt. Waar kunnen ze zich “probleemvrij” bewegen?

De selectie van de respondenten voor interviews en survey gebeurde door de voorzieningen waardoor er minder controle was op wie deelnam. Kinderen en jongeren waren nooit verplicht om deel te nemen. De data werden hierdoor wellicht beïnvloed.

De verschillende werk- en organisatievormen maken vergelijkingen moeilijk. De context van een OOC is niet te vergelijken met die van een gesloten gemeenschapsinstelling. De diversiteit aan voorzieningen beperkt de mogelijkheid om vanuit het onderzoek uitspraken doen over deelgroepen of -werkingen. De studie verliep bovendien in de laatste fase van de implementatie van de integrale jeugdhulp wat een directe impact had op de bepaalde structuren binnen de jeugdzorg, wat vergelijkbaarheid meer bemoeilijkt.

Het belangrijkste doel van de studie was om naar boven te halen hoe kinderen en jongeren vrije tijd invullen en beleven binnen die diversiteit aan hulpverleningscontexten. Het al dan niet kunnen vergelijken doet o.i. niets af aan de discussie over de plaats en belang van vrijetijdsparticipatie voor kinderen en jongeren binnen de residentiële zorg, hoe divers ook.

De resultaten van dit onderzoek verleidde de Ambrassade tot het project “Maak tijd vrij”, gericht op bewustwording en samenwerking tussen jeugdwerk en jeugdhulp rond dit thema. Heel wat mooie voorbeelden van samenwerking, tips en suggesties vind je op <https://ambrassade.be/nl/maak-tijd-vrij>.

LITERATUURLIJST

- Biehal, N., Clayden, J., Stein, M., & Wade, J. (1995). *Moving on: Young people and leaving care schemes*. London: HMSO.
- Browne, K., Hamilton-Giachritsis, C., Johnson, R., & Ostergren, M. (2006). Overuse of institutional care for children in Europe. *British medical journal*, 485-487.
- Comité voor de Rechten van het Kind (2010). *Slotbeschouwingen: België, vierenvijftigste zitting*, 24 mei-11 juni 2010, CRC/C/BEL/CO/3-4
- Dehertogh, B., Berkvens, L., Van Tongel, W., Moentjens, G. (2018). *Policy framework for a strengths-based approach for youth care leavers. Core guidelines for organisations and after care workers*. Antwerp: AP University College
- Decker, P., Meeus, B., Pannecoucke, I., & Verstraete, J. (2015). *De moeilijke oversteek: Wonen na verblijf in gevangenis, bijzondere jeugdzorg of psychiatrie*.
- Huizinga, L. (2012). *Werkzame factoren en methodieken in de residentiële werkvormen in de bijzondere jeugdbijstand een review van bestaand onderzoek en een behoeftenonderzoek bij residentiële werkvormen – Onderzoeksrapport*. Brussel: Steunpunt Jeugdhulp.
- Johnson, R., Browne, K., Hamilton-Giachritsis, C. *Young children in institutional care at risk of harm, Trauma, Violence & Abuse*, Vol. 7, No. 1, Januari 2006, pp. 34-60.
- Kind en Gezin (2015). *Het kind in Vlaanderen*. Brussel: Kind en Gezin.
- LeFrançois, B.A., & Coppock, V. (May 01, 2014). Psychiatrised Children and their Rights: Starting the Conversation. *Children & Society*, 28, 3, 165-171.
- Martin, M.C. & Davies, J. (2012) *Residential care: The social and emotional effects of being in care and leaving care on young people*. [Investigating Childhood: an Enquiry Project of Hill Campus] School of education & training University of Greenwich.
- Polansky, N.A., Borgman, R.D., & De Saix, C. (1972). *Roots of futility*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Ritchie, J., & Spencer, L. (1993). Qualitative data analysis for applied policy research. In A. Bryman & R. Burgess (Eds.), *Analysing qualitative data* (pp. 173-194). London: Routledge.

- Rogers, R. (2011). "I remember thinking, why isn't there someone to help me? Why isn't there someone who can help me make sense of what I'm going through": 'Instant Adulthood' and the Transition of Young People out of State Care, *Journal of Sociology*, 47(4), pp. 411-426
- Säfvenbom, R., & Sandahl, D.M. (2000). Leisure for youth in residential care: an important context for intervention. *International Journal of Social Welfare*, 9, 2, 120-127.
- Schraepen, B., Maelstaf, H., Dehertogh, B., Halsberghe, M. & Van de Mosselaer, K. (2016) *Vrije tijd van jongeren in residentiële voorzieningen: persoonlijke ruimte of hulpverleningsruimte? Een onderzoek naar de vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren in de residentiële hulpverlening en de rol die het jeugdwerk daarin speelt*. Brussels: Departement Cultuur, Jeugd, Media en Sport.
- Sinclair, I., Baker, C., Wilson, K., & Gibbs, I. (2005). *Foster children, where they go and how they get on*. London: Jessica Kingsley.
- Steens, R., Van Regenmortel, T., & Hermans, K., (2015). *Intensieve Pedagogische Thuisbegeleiding in beeld. Een praktijkgestuurd onderzoek en de opbouw van een empowerende academische werkplaats*. HIVA-KU Leuven; Leuven.
- Van Audenhove, S. & Vander Laenen, F., (2010) Eindelijk vertrokken? Jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand op weg naar volwassenheid. *Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten*, 4, 227-235.
- Van Audenhove, S. (2016). *Overgang naar volwassenheid: Belevingsonderzoek bij jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaten*. Den Haag: Boom criminologie.
- Verbruggen, J. (2014). *Previously institutionalized youths on the road to adulthood* (Unpublished doctoral dissertation). Netherlands Institute for the Study of Crime and law Enforcement.
- Vlaamse regionale indicatoren: VRIND. (2014)*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.